

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ: ЗМІСТ ТА РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУ ЛЮДИНИ В ЇЇ ФОРМУВАННІ

У статті викладено результати досліджень щодо визначення та обґрунтування складових економіки знань, доведено, що на сьогоднішньому етапі розвитку, пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві. Ключові слова: інформація, інтелектуальний капітал, креативність, знання.

В статье изложены результаты исследований по определению и обоснованию составляющих экономики знаний, доказано, что на сегодняшнем этапе развития, приоритетным ресурсом являются знания, которые становятся новой актуальной основой конкурентоспособной деятельности экономических субъектов в современном глобальном хозяйстве. Ключевые слова: информация, интеллектуальный капитал, креативность, знания.

The article presents the results of studies to identify and study components of the knowledge economy, it is proved that at the present stage of development, the preferred resource is knowledge that becomes the new basis of competitive activity relevant economic actors in the modern global economy. Key words: information, intellectual capital, creativity, knowledge.

Постановка проблеми В останні роки людство наблизилося до переходу в нову, інноваційну фазу свого розвитку — у суспільство економіки знань. Її особливістю є підвищена увага до знань, якими володіють окремі індивіди. У свою чергу для підвищення ефективності використання цих знань значно розширюється попит на нові технології, особливо інфокомунікаційні. Очікується, що нові технології можуть сприяти розробці та реалізації демократичних процедур прийняття рішень, підвищенню ефективності керування і безперервному навчанню членів суспільства протягом всього їхнього свідомого життя. Це відповідає тому, що знання завжди було чинником створення багатства, але ні в одній попередній системі багатства воно не грало такої домінуючої ролі [8, с.385]. Це пояснюється, з одного боку, бурхливим розвитком різноманіття і складності знання, тим, що саме воно стає основою вироблення сучасного багатства. З іншого боку, тим, що сьогодні знання стає застарілим майже в той момент, коли воно виробляється [8, с.386, 387].

У зв'язку із цим з'являється новий напрямок економічних досліджень у науці і нова дисципліна в освіті — економіка знань [3 8; 9; 10].

Аналіз останніх досліджень Існують різні точки зору щодо місця економіки знань. Дебатується питання, чи є суспільство знань переходом від аграрного і потім індустріального суспільства до нової ери суспільного розвитку, чи це всього лише наступний етап розвитку індустріального суспільства. Тому ряд експертів вважає, що економіка знань істотно відрізняється від економіки індустріального суспільства, коли нагромадження багатства було пов'язане з матеріальними активами. На їхню

думку, добробут залежить від нематеріальних активів — досвіду, ноу-хау, знань. На думку інших, які вважають, що це всього лише наступна фаза епохи індустріального розвитку, добробут залежить від виробничих процесів, а нематеріальні активи підвищують конкурентоспроможність [7, с.35, 8, с. 42, 44]. Однак, незалежно від розходження цих точок зору, найбільш важливим є те, що перехід до суспільства знань, заснований на підвищенні інноваційної активності, відбувається в умовах глобалізації економіки і відповідно супроводжується зростанням загроз науково-технологічній безпеці кожної окремо взятої країни, а особливо тих держав, які проходять період ринкової трансформації, тобто міняють природу всієї соціально-економічної системи. Зокрема, це стосується і України.

Невирішені частини проблеми Формування економіки знань стає своєрідним імперативом глобального розвитку: якщо країна цього не зрозуміє і не надасть розвитку освіти і науки пріоритетного значення, вона автоматично буде виключена з процесу розвитку і почне швидко деградувати в усіх відношеннях. Розвинені країни стали такими саме завдяки тому, що першими не лише зрозуміли значення інтелекту людини, але й практично створили умови для його розвитку і реалізації.

Метою статті є дослідження структури економіки знань зміст та роль інтелекту людини у її формуванні.

Основні результати дослідження На сьогоднішній день головним чинником економічного зростання у розвинених країнах виступає не матеріальна, а інтелектуальна складова — знання людини, що, у кінцевому значенні, спричиняють зростання продуктивності праці і виступають визначальним фактором економічного зростання в сучасних умовах [9, с.22].

Відомий український дослідник В.Д. Базилевич аналізуючи праці Д. Куа, Р. Кроуфорда, Т. Сакаїї, Дж. Ходжсона в підручнику “Інтелектуальна власність” виокремлює наступні ознаки нового суспільного устрою (економіки знань) [3, с.27-29]:

- заміщення праці знаннями, пріоритетність інтелектуальних, а не технічних навичок. Тобто рушійною силою в економіці знань є цінності створені знаннями;

- заміна трудової діяльності новим типом активності, яка заснована на творчості;

- суспільне виробництво в економіці знань стає інноваційним, яке засноване на використанні нових знань, які втілені в нових комбінаціях виробничих факторів;

- перехід від технократичного до антропоцентричного принципу організації діяльності. Це проявляється у відмові від авторитарного управління, жорсткого контролю над “частковим” виробником як додатком машини та розширенні функцій учасників виробничого процесу як “універсальних” працівників, які здійснюють верифікацію, оцінку і творчий синтез інформації;

- деструкція основ приватнокапіталістичного привласнення на основі формування власності на інформацію та знання, що унеможливорює відокремлення капіталу від праці та породжує нові плюралістичні соціально-економічні відносини. Як говорить Дж. Ходжсон “кидає виклик межах виключної та індивідуальної власності” [2, с.38].

- перехід від “людини економічної” до “людини творчої”, яка відмовляється від максимізації матеріального добробуту на користь розвитку духовних потреб, самоствердження, самореалізації на основі нових знань та інформації;

- утвердження проз'юетризму, за якого зникають відмінності між вільним і робочим часом, бо виробнича діяльність на основі творчої праці стає формою задоволення духовних потреб людини.

- формування нового типу економічної влади, де відношення до засобів виробництва не є основним фактором впливу в суспільстві, бо істинна влада “у процесі осмислення інформації, а не в певній посаді, управлінській функції” [2, с.36].

- утвердження знання та інформації як стратегічних ресурсів, які не мають ознак вичерпності та рідкості. Єдиним обмеженням є здатність людини до інтелектуальної діяльності.

Під економікою знань ми розуміємо сферу виробництва товарів і послуг як сферу практичної реалізації людського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві.

Відокремлення економіки знань від традиційної індустріальної економіки здійснюється на основі ресурсного підходу — знання та інформація набувають значення вирішального чинника-ресурсу сучасного виробництва і технологічного підходу — серед технологій починають панувати ті, що дозволяють швидко в аспекті реального часу обробляти інформацію, знання та передавати їх на великі відстані, тобто інформаційно-комунікаційні технології.

До економіки знань відносять перш за все наукомісткі та високотехнологічні галузі (в основному п'ятого та шостого технологічного укладу), які визначають “обличчя” сучасної економіки і представляють полем інтелектуально-розумової, аналітично-логічної діяльності людини, котра спирається на знаннєву, інноваційну та інформаційну складову, та забезпечує постійний пошук нового знання і швидке його впровадження у виробничий процес. Оскільки економіка є товарно-грошовим господарством, то і економіка знань пов'язана з грошовими відносинами, а тому її формування опосередковується ринковими відносинами, що супроводжується поширенням платності знань, хоча вони як такі не є чистим приватним благом.

Необхідність участі в конкурентній гонці за володіння новітніми науковими досягненнями і технологіями вимагає величезних зусиль по

оволодінню і створенню нових знань. У цей час багато міжнародних організацій визнають, що знання необхідні не тільки для розвинених, але і для країн, що розвиваються, причому для останніх особливо важливий доступ до електронних банків знань, що полегшують доступ і оволодіння новими науково-технічними досягненнями. У світлі цього особлива увага починає приділятися людському капіталу, створенню такої розвинутої інфраструктури, що дозволила б використовувати і сприяти ще більшому розвитку накопиченого досвіду і знань в області виробництва і споживання.

З огляду на те, що ці тенденції стали загальносвітовими і відставання в процесі оволодіння і створення нових знань створює істотну загрозу науково-технологічній безпеці країни і відповідно веде до програшу в конкурентній боротьбі, розглянемо найбільш істотні особливості економіки знань.

Економіка знань і знання характеризується трьома принциповими особливостями. Перша — дискретність знання як продукту. Конкретне знання або створене, або ні. Не може бути знання створене наполовину або на одну третину, не можна надати частину знання на пробу, щоб потім продати всю партію. Лауреат Нобелівської премії Дж. Стігліц пише: “Як я можу продати знання? Я повинен сказати вам принаймні щось, чого ви до цього не знали. А це означає, що я вам безкоштовно віддав частину моєї власності. На практиці ринок знань і інформації залежить від репутації, від повторних трансакцій і від довіри”. Властивість дискретності знання викликає сумніви в тому, що ринковий механізм для нього буде настільки ж ефективним, як у випадку із традиційними продуктами. Нещодавні роботи (наприклад, співробітників ЦЕМІ РАН В.І. Данилова, Г.А. Кошового, А.І. Соскова) [1, с.195-228] показують, що основні результати, отримані для подільних продуктів, при досить загальних і реалістичних умовах, виявляються вірними також і для дискретних продуктів типу знань або великих інвестиційних проектів (при цьому авторам довелося розробити спеціальний математичний апарат, поширити широко використовуване в економіці поняття опуклості до дискретних об'єктів).

Друга особливість полягає в тому, що знання по своїй природі подібні іншим суспільним (публічним) благам: будучи створеними, вони стають доступними в принципі всім, без якої-небудь дискримінації. Межа між приватними і публічними (суспільними) благами розмита взагалі, а не тільки стосовно до знань. Історично частка суспільних благ у ВВП поступово росте (Закон Вагнера), хоча є спроби зробити традиційні публічні блага приватними (наприклад, приватні в'язниці в США). Суспільство знань по своїй природі забезпечує більш рівномірний розподіл благ між своїми членами. Що стосується відношення суспільства до інтелектуальної власності, то рівень рішучості боротьби з піратством визначається саме його рішенням (у Китаї більше 90% комп'ютерних програм — піратські, у Росії і Україні - трохи менше).

І, нарешті, третя особливість знання полягає в тому, що це по своїй природі інформаційний продукт. Інформація після споживання не зникає, як,

наприклад, звичайний матеріальний продукт. Недарма Томас Джефферсон писав, що той, хто одержує мою ідею, користується нею не збіднюючи мене, подібно тому, що одержавши світло від моєї лампи, не занурює мене в темряву.

Друга і третя особливості знання приводять до того, що розповсюджувачі знань у ринковій економіці знаходяться у монопольному становищі. Розповсюджувач знання прагне продати максимальну кількість “копій знання”, що цілком природно, оскільки кожна копія практично нічого не коштує (витрати на копіювання надзвичайно малі). Однак якщо призначити високу ціну, покупців буде мало. При низькій ціні покупців буде багато, але виторг може виявитися меншим, ніж при високій ціні. Очевидно, розповсюджувач знання прагне визначити таку ціну, при якій він дістає максимальний прибуток. У ряді робіт показується, що традиційний ринковий механізм не приводить до ефективного (Парето-оптимального) стану економіки. Ефективність досягається тоді, коли застосовуються так звані дискримінаційні ціни, тобто ціни, що залежать від конкретного споживача (від категорії споживачів).

Необхідно сказати, що використання дискримінаційних цін вимагає більшого професіоналізму, чим у випадку звичайних цін. Дискримінацію треба вміти правильно вводити. Досвід ринкового подання продуктів типу знань або інформації поступово накопичується в різних країнах і стосовно до різних типів продуктів. Особливо поширені дискримінаційні ціни на ринку статистичної інформації і програмних продуктів (варто сказати, що дискримінаційні ціни засуджувалися (Дж. Робінсон) і навіть законодавчо заборонялися (Акт Шермана в США) у традиційній економіці, оскільки саме дискримінаційні ціни є методом одержання надприбутків монополіями).

Авторське право є надзвичайно широким і одночасно тонким інструментом регулювання відносин власності в сфері так званих невлотимих (intangible) благ, до яких відносяться знання. Навіть там, де знання публічні, тобто можуть бути використані всіма без будь-яких умов і обмежень, авторське право відіграє істотну роль. Зокрема, у цій, досить складній області, існує так зване неформальне авторське право, тобто таке право, що не регулюється національним або міжнародним законодавством.

Для економіки знань характерна нероздільна тріада ринків: ринок знань, ринок послуг і ринок праці. Про перший ринок було сказано вище. Що стосується ринку послуг, тут необхідно виділити такі поняття, як невіддільне знання (tacit knowledge), репутація, бренд.

Невіддільне знання — важливе поняття. Можна говорити про невіддільність дослідницької діяльності і викладання, невіддільні знання організацій, інститутів, конструкторських бюро ВПК і т.д. Ринкова оцінка невіддільного знання організації повинна враховувати людський капітал (компетентність, досвід, уміння), структурний капітал (процеси, технології, інформаційні системи, бази даних і т.д.), споживчий (відносини з клієнтами, бренди, торговельні марки). Невіддільне знання більше відповідає нашому

типу менталітету і культури — Ньютон ближче нам, ніж Лейбніц, тому що історично передавалася не власність, а вміння, формувалися наукові школи.

Щоб Україна могла зробити свою економіку конкурентоспроможною, необхідно перебудувати відсталу систему управління в основних галузях, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю. Наприклад, машинобудування в усьому світі переживає глибокі зміни, пов'язані насамперед, із прискоренням оновлення продукції і відповідною перебудовою інформаційних систем, що забезпечують керування цим процесом. Мова, насамперед, іде про технології CALS і PLM (Continuous Acquisition and Life-Cycle Support и Product Life-Circle Management), які дають можливість кардинально скоротити строки створення і виводу на ринок нових виробів, а також значно поліпшити їхню логістику. Якщо машинобудівне підприємство не впровадило такого роду систему, то воно не тільки неминуче програє по своїх техніко-економічних показниках, але і виявиться нездатним конкурувати з передовими підприємствами.

Ринок робочої сили в наш час стає усе більше інтегрованим, глобальним. Це стосується і ринку найбільш кваліфікованої робочої сили — вчених і фахівців. Створено і функціонують спеціальні інститути, що підтримують такі ринки.

На ринку праці головне — це людина, носій знання. Особливості цього ринку можна пояснити на прикладі світового ринку фахівців, що одержали ступінь PhD в галузі суспільних наук. Цей ринок організується один раз на рік (у перший тиждень року) і присвячується щорічній конференції асоціацій в галузі суспільних наук, на якій звичайно присутні 4-5 тис. учасників. Ринок діє за чіткими і твердими правилами. Крім своєї звичайної для ринків функції, даний ринок ще є надзвичайно важливим джерелом інформації про тенденції в пропозиції та попиті на висококваліфіковану робочу силу.

Висновки Сучасний етап розвитку людського суспільства, для якого характерні процеси глобалізації, формування економіки знань, загострення суперечностей між людиною, її явно вираженою техніко-технологічною діяльністю і природою, яка не може забезпечувати ресурсами задоволення стрімко зростаючих матеріальних потреб, ставить нові проблеми перед економічним знанням. Ці проблеми, перш за все, пов'язані з необхідністю більш глибокого і всебічного осмислення ролі інтелекту людини у розв'язанні накопичених суперечностей, виробленні певних соціальних заборон у руслі реалізації імперативу виживання людства. Тому, на наш погляд, економічній науці необхідно змінювати напрям економічних досліджень: від аналізу матеріальних процесів потрібно переходити до дослідження проблем духовного виробництва, де саме виробляються знання як головний ресурс сучасного розвитку, зростає роль тих чинників, котрі пов'язані зі свідомістю людини.

Саме у цій площині актуалізується проблема дослідження інтелектуальної власності, яку сучасні менеджери розглядають як головний

актив підприємства, котрий сприяє задоволенню зростаючих потреб споживачів, а також стає основою конкурентоспроможності сучасної фірми.

На основі детального дослідження теоретичних напрацювань щодо ролі і змісту інтелектуальної власності у сучасному світі, ми виокремили найбільш цікаві і нерозроблені аспекти цієї проблеми.

Це дозволило нам розкрити особливості і зміст економіки знань як сфери, у якій відбувається розвиток і реалізація інтелектуальної власності. Проаналізовані деякі основні тенденції її формування, а також показано місце України у процесі руху Європи до суспільства знань, обґрунтовано низку заходів, які необхідно реалізувати для формування економіки знань у національній економіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Danilov V. Equilibrium analysis of economics with innovations [Текст] / V. Danilov, G. Koshevoy, A. Sotskov // Journal of Math. Economics. – 1997. – Vol. 27. – P. 195 – 228.

2. Ходжсонс Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности [Текст] / Дж. Ходжсонс ; пер. с англ. М. Каждана // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 32 – 45.

3. Україна у вимірі економіки знань [Текст] / [Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М.] ; за ред. акад. НАН України В.М. Геєця. – К.: “Основа”, 2006. – 592 с.

4. Базидевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник [Текст] / В.Д. Базидевич – К.: Знання, 2006. – 431 с.

5. Друкер П.Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества [Текст] / Питер Ф. Друкер – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2007. – 336 с.

6. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія [Текст] / [О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін.] ; за ред. О.І. Амоші – Донецьк: ІЕП НАН України, 2007. – 328 с. (НАН України. Ін-т пром-сті.)

7. Амоша О.І. Соціально-економічні чинники інноваційного розвитку України [Текст] / О.І. Амоша // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: тези доп. і повідом. науково-практичної конференції. (Донецьк, 4-5 листопада 2008р.): В 2т. Т.2/ НАН України. Ін-т економіки промисловості; Редкол.: О.І. Амоша (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2008. – 344с.

8. Тоффлер, Э. Революционное богатство [Текст] / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер: - М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569, [1] с. – (Philosophy).

9. Україна у вимірі економіки знань [Текст] / [Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М.] ; за ред. акад. НАН України В.М. Геєця. – К.: “Основа”, 2006. – 592 с.

10. Экономика знаний: Коллективная монография [Текст] / [Колесов В.П., Макаров В.Л., Белова Л.Г.] ; отв. ред. д-р экон. проф. В.П. Колесов. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 432 с.